

Статус однорідних присудків у сучасній лінгвістиці

О. М. Дуброва

Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова м. Київ, Україна
Corresponding author. E-mail: dubrova73@ukr.net

Paper received 29.01.19; Accepted for publication 03.02.19.

<https://doi.org/10.31174/SEND-Ph2019-190VII56-03>

Анотація. Статтю присвячено багатоаспектному описові однорідних присудків у сучасній лінгвістиці. Установлено максимально повну парадигму засобів вираження однорідних присудків, схарактеризовано особливості еволюції поглядів на однорідність у сучасній лінгвістиці, проаналізовано формування його теоретичних і концептуально-засадничих принципів та простежено співвідношення формально-граматичного, семантичного та функційного аспектів. Деталізовано критерії розмежування простого ускладненого та складного речень. Запропоновано типологію однорідних присудків за морфологічним вираженням та структурно-семантичними виявами. Значна увага приділена закономірності реалізації однорідних присудків у творах С. Жадана.

Ключові слова: речення, член речення, однорідні члени речення, присудок, однорідні присудки, синтаксичний зв'язок.

Вступ. Проблема системного опису речень із кількома присудка не втрачає наукової актуальності в сучасній лінгвістиці. Започаткований свого часу О. М. Пешковським [16] підхід про сурядні конструкції, що перебувають на межі між простим і складним реченням, набув поглиблення в сучасних мовознавчих студіях. Пошуки типологічних виявів та статусу речень з однорідними присудками ведуть у різних напрямках: структурно-семантичному, функційному, комунікативно-прагматичному й когнітивному. Утрадиційним став погляд, згідно з яким однорідними можуть бути всі (головні й другорядні) члени речення. В. А. Белошапкова [1], І. Р. Вихованець [5], М. О. Вінтонів [6], Н. Ю. Шведова [22] та ін. заперечують однорідність присудків, мотивуючи це визначальною функцією присудка, який є носієм базових предикативних категорій речення (модальності та часу), а наявність при ньому підмета є факультативна.

Огляд публікацій за темою. На сьогодні можна виділити два основні напрями в опрацюванні питання статусу однорідних присудків – формально-логічний і синтаксичний. Опертям для першого є філософсько-логічні граматики Ф. І. Буслаєва [2], М. І. Греча [8], О. О. Шахматова [20], Т. П. Ломтева [12], М. Осадци [15], П. Дячана [9], Г. Шашкевича [21], О. Огоновського [14], С. Смаль-Стоцького [19] та ін. Другий напрям ураховує функційну тотожність сурядних членів, характер їхнього зв'язку та особливості структури словесних рядів. Це праці В. В. Виноградова [4], І. Р. Вихованця [5], О. С. Мельничука [13], Н. Ю. Шведової [22] та ін.

Мета. Мета статті – комплексно проаналізувати структурні й семантичні вияви однорідних присудків у сучасній лінгвістиці.

Матеріали і методи. Матеріалом для дослідження послуговували дібрані методом наскрізного виписування речення з однорідними присудками, зафіксовані в творах С. Жадана. Специфікою теми зумовлений комплексний підхід до вибору методів і прийомів дослідження, серед яких описовий із прийомами наскрізного виписування, зіставлення й систематизації – для відбору й інтерпретації фактичного матеріалу; структурний – для аналізу специфіки речень із присудками; дистрибутивний, за допомогою якого виявлено приховану інформацію в тексті з урахуванням парадигматичних і синтагматичних процесів; прийом

заміщення в поєднанні з методом компонентного аналізу дав змогу визначити синтагматично зумовлені функції однорідних присудків і потрактувати зміст присудків у різних синтаксичних одиницях.

Результати та їхнє обговорення.

У лінгвоукраїністиці питання як однорідних членів речення загалом, так і однорідних присудків зокрема почали активно опрацьовувати з другої половини ХІХ ст. У роботах М. Осадци речення з кількома присудками названо *стягненими* [15, с. 202]. Цей термін також починають уживати П. Дячан [9, с. 117], О. Огоновський [14, с. 172], Г. Шашкевич [21, с. 178] та ін. Проте на початку ХХ ст. на позначення простого ускладненого речення, зокрема в працях М. П. Левицького, використано поняття *зложене речення* [11, с. 116]. У 30-х – 40-х роках ХХ ст. переважає термін речення з однорядними членами. Із середини ХХ ст. у лінгвоукраїністиці загальноприйнятим постає термін однорідні члени речення [10, с. 16]. Проте вперше цей термін ужито О. М. Пешковським [16, с. 406], який сутність однорідних членів бачив у сполучниках, що використовуються або можуть бути використаними для об'єднання однорідних членів речення. Однак поза увагою залишилися особливі семантико-синтаксичні функції однорідних членів речення.

Однорідність членів речення розглядаємо як граматичне явище, тому до однорідних зараховуємо члени речення, що перебувають у функційно рівнозначних синтаксичних відношеннях з одним із членів речення, які займають у реченні тотожну синтаксичну позицію і поєднанні між собою сполучниками сурядності чи за допомогою інтонації. Проте треба мати на увазі, що однорідність – це синтаксична, а не морфологічна категорія, тому однорідні члени речення не обов'язково мають відповідати на одне й теж питання, напр.: *Боря виглядав мажористо, був худий і підстрижений, носив контактні лінзи й навіть, здається, робив манікюр* (С. Жадан).

Дискусійним є статус речень із кількома присудками. Переконливим, на нашу думку, є твердження Н. С. Валгіної [3], яка поділяє такі речення на три основні різновиди: прості речення з однорідними присудками (Робота в нас була дивна й непередбачувана (С. Жадан); прості речення з більш самостійними присудками (які мають свої поширювачі): **Носив не-**

дорогий офісний одяг, **стригся** рідко (С. Жадан); складні речення (неповні — присудки мають обставинні поширювачі, тому їх кваліфікують як предикативні основи різних частин складного речення): *Уважно оглянув мене з голови до ніг, обережно взяв під лікоть і, вивівши з гаража, потягнув* убік від здивованих Кочі з Травмованим (С. Жадан). В україністиці окремі мовознавці однорідні члени речення називають однорідними на тій підставі, що вони пов'язані сурядним зв'язком і становлять елементи одного семантичного ряду [18, с. 310]. О. С. Мельничук вважає однорідність фактом синтагматичного членування мовлення й тому запроваджує поняття про „однорідні синтагми” [13, с. 223].

У „Грамматика современного русского литературного языка” [6] термін „однорідні члени речення” замінені поняттям ряду. Зв'язок слівформ, що утворюють ряд, називають сурядним зв'язком. Проте в „Русской грамматики 1980” відзначено, що слівформи, які становлять ряд, звичайно займають у реченні ту саму синтаксичну позицію... Такі слівформи, об'єднані сурядним зв'язком, є однорідними членами речення [17, с. 166].

Присудки аналізують за різними принципами: за морфологічними засобами вираження, за будовою, за кількістю компонентів, за типом структурної схеми (моделі), за способом реалізації. При умілому використанні ці принципи поділу присудків не заперечують, а доповнюють один одного. Однією з ознак синтаксичного макросвіту твору С. Жадана постає формальне ускладнення простого речення однорідними присудками, з-поміж яких найчастотнішими є прості власнедієслівні присудки, що можуть інколи утворювати цілісні ряди, напр.: *Боря підійшов до крайнього столика, взяв пластиковий стілець, протер його серветкою, обережно сів* (С. Жадан); *Я теж сховався за кавою, поговорив з охоронцями, погодував псів чіпсами* (С. Жадан); *Боря, сидячи позаду, послабив вузол краватки й напружено розглядав спальні райони* (С. Жадан); *Я виліз з-під ковдри, скинув картонну коробку, взяв телефон, вийшов на балкон* (С. Жадан); *Бізнес Марат не вів, із владою не перетинався, ворогів у нього не було, щоправда, деяких друзів він не впізнавав в обличчя, але хіба це привід влаштовувати стрілянину?* (С. Жадан); *Я не хотів іти, навіть вирішив передзвонити, вибачитися, відмовитися. йшов із дому, оминув свою школу, зупинився коло кіосків, довго вибирав сигарети, так і не вибрав, подумав, може, все-таки повернутися, і рушив далі* (С. Жадан).

Речення може ускладнюватися однорідними складеними іменними присудками, напр.: *Зелені пагорби тяглися по обидва боки траси, травень був теплий і*

вітряний, птахи перелітали з одного поля на інше, пірнаючи галасливими зграями в повітряні потоки (С. Жадан); *Робота в нас була дивна й непередбачувана, Але ми з ним уже кілька років жили в сусідніх кімнатах, так що стосунки наші були рівними і навіть довірливими* (С. Жадан). В окремих випадках трапляються однорідні складені дієслівні присудки, напр.: *Я не хотів іти, навіть вирішив передзвонити, вибачитися, відмовитися* (С. Жадан);

Сегментування – винесення певного складника речення за його межі – трапляється в романі тільки в окремих випадках і поширене на парцельовані другорядні члени речення, пор.: *Я спав в одязі. В джінсах і розтягнутій футболці* (С. Жадан).

У безособових реченнях головні члени однорідні, якщо вони мають спільний компонент (зв'язку, спільний додаток чи обставину): *Було тихо й гаряче...* (С. Жадан); *Було темно і порожньо* (С. Жадан). Дієслівні односкладні речення здебільшого становлять перехідний тип від простого до складного речення. Наявність спільного другорядного члена дає підставу визначати такі речення як прості з однорідними головними членами, напр.: *А виходить так, що їх по одному відстрілюють, видавлюють звідси і скоро видавлять усіх* (С. Жадан).

Висновки

Моносуб'єктним конструкціям, у яких відсутній другий підмет, не притаманна поліпредикативність, тому що вони позбавлені найважливішої ознаки поліпредикативних висловлень – обов'язкової співвіднесеності кожного предиката зі своїм суб'єктом-підметом. Проте їм властива (за термінологією В. А. Белошапокової) ознака поліпредикатності, оскільки в таких реченнях дві дії співвіднесені з реальною дійсністю, але із суб'єктом ці дії корелюють тільки у своїй сукупності, у своїй неподільній цілісності. Поліпредикативні ж моносуб'єктні конструкції з можливим дублюванням підмета виокремлюються предикатами, кожен із яких співвіднесений із суб'єктом окремо [1, с. 81].

На нашу думку, поділ моносуб'єктних конструкцій на поліпредикативні й поліпредикатні цілком виправданий і відповідає відображенню в мові певного позамовного змісту: їх мовна диференціація впливає з їх відмінностей в аспекті лексичних, морфологічних та синтаксичних ознак. Тільки комплексний підхід до аналізу однорідних присудків дозволить окреслити їхній статус у структурі речення. Перспективною постає типологізація засобів вираження однорідних членів речення в текстах різних типів і жанрів, дослідження їхнього статусу в різносистемних мов у зіставному аспекті.

ЛІТЕРАТУРА

1. Белошапкова В. А. Современный русский язык. Синтаксис. Москва : Высш. шк., 1977. 248 с.
2. Буслаев Ф. И. Историческая грамматика русского языка. Москва : Учпедгиз, 1959. 623 с.
3. Валгина Н. С. Трудные вопросы пунктуации Москва : Высш. шк., 1983. 156 с.
4. Виноградов В. В. Русский язык. Грамматическое учение о слове. Москва : Высш. шк., 1986. 640 с.
5. Вихованець І. Р. Грамматика української мови. Синтаксис.: підручник Київ : Либідь, 1993. 368 с.
6. Вінтонів М. О. Актуальне членування речення і тексту: формальні та функційні вияви: монографія. Донецьк : ДонНУ, 2013. 328 с.
7. Грамматика современного русского литературного языка. Москва : Наука, 1970. 710 с.
8. Греч Н. И. Практическая грамматика русского языка. Санкт-Петербург, 1827. 146 с.

9. Дячан П. Методична грамати́ка языка малорусского. Львѳвъ, 1865. 143 с.
10. Курс сучасної української літературної мови: Синтаксис / за ред. Л. А. Булаховського. Т. II. Київ : Рад. шк., 1951. 408 с.
11. Левицький М. П. Українська грамати́ка для самонавчання. Ромни : Молодик, 1918. 159 с.
12. Ломтев Т. П. Основы синтаксиса современного русского языка. Москва : Учпедгиз, 1958. 116 с.
13. Мельничук О. С. Розвиток структури слов'янського речення. Київ : Наук. думка, 1966. 324 с.
14. Огоновський О. Грамати́ка русского языка для школь середнихъ. Львѳвъ, 1889. 288 с.
15. Осадца М. Грамати́ка руського языка. Львѳвъ : Ставропіг. ін.-т., 1876. 238 с.
16. Пешковский А. М. Русский синтаксис в научном освещении. Москва : Учпедгиз, 1935. 452 с.
17. Русская грамати́ка: в 2-х т. / под ред. Н. Ю. Шведовой. Т. II. Москва : Наука, 1980. 710 с.
18. Синявський О. Норми української літературної мови. Львѳвъ, 1941. 363 с.
19. Смал-Стоцький С. Й. Руска грамати́ка. Львѳвъ : З друк. Наук. т-ва ім. Шевченка, 1893. 182 с.
20. Шахматов А. А. Синтаксис русского языка. Москва : Учпедгиз, 1941. 620 с.
21. Шашкевич Г. Мала грамати́ка языка руского. Відень, 1865. 235 с.
22. Шведова Н. Ю. Входит ли лицо в круг синтаксических категорий, формирующих предикативность? *Русский язык за рубежом*. 1971. № 4. С. 48–56.

REFERENCES

1. Beloshapkova V. A. *Sovremenniy russkiy yazyk. Syntaksis*. Moskva : Vyssh. shk., 1977. 248 s.
2. Buslaev F. Y. *Ystoricheskaya grammatika russkogo yazyka*. Moskva : Uchpedgiz, 1959. 623 s.
3. Valgina N. S. *Trudnye voprosy punktuacii*. Moskva: Vyssh. shk., 1983. 156 s.
4. Vinogradov V. V. *Russkiy yazyk. Grammaticheskoe uchenie o slove*. Moskva : Vyssh. shk., 1986. 640 s.
5. Vyhovanez I. R. *Gramatyka ukrajinskoyi movy. Syntaksys.: pidruchnyk* Kyiv : Lybid, 1993. 368 s.
6. Vintoniv M. O. *Aktualne chlenuvannya rechennya i tekstu: formalni ta funkcijni vyavy: monografiya*. Doneczk : Don-NU, 2013. 328 s.
7. *Grammatyka sovremennogo russkogo literaturnogo yazyka*. Moskva : Nauka, 1970. 710 s.
8. Grech N. Y. *Prakticheskaya grammatika russkogo yazyka*. Sankt-Peterburg, 1827. 146 s.
9. Dyachan P. *Metodychna gramatyka yazyka maloruskogo*. Lvovъ, 1865. 143 s.
10. *Kurs suchasnoyi ukrajinskoyi literaturnoyi movy: Syntaksys / za red. L. A. Bulaxovskogo. T. II*. Kyiv : Rad. shk., 1951. 408 s.
11. Levyczkyj M. P. *Ukrayinska gramatyka dlya samonavchannya*. Romny : Molodyk, 1918. 159 s.
12. Lomtev T. P. *Osnovy syntaksysa sovremennogo russkogo yazyka*. Moskva : Uchpedgiz, 1958. 116 s.
13. Melynychuk O. S. *Rozvytok struktury slovyanskogo rechennya*. Kyiv : Nauk. dumka, 1966. 324 s.
14. Ogonovskiy O. *Gramatyka russkogo yazyka dlya shkolъ srednykhъ*. Lviv, 1889. 288 s.
15. Osadcza M. *Gramatyka russkogo yazyka*. Lviv : Stavropig. in.-t., 1876. 238 s.
16. Peshkovskiy A. M. *Russkiy syntaksis v nauchnom osveshcheni*. Moskva : Uchpedgiz, 1935. 452 s.
17. *Russkaya grammatika: v 2-x t. / pod red. N. Yu. Shvedovoj. T. II*. Moskva : Nauka, 1980. 710 s.
18. Snyavskiy O. *Normy ukrajinskoyi literaturnoyi movy*. Lviv, 1941. 363 s.
19. Smal-Stoczkij S. J. *Ruska gramatyka*. Lviv : Z druk. Naук. t-va im. Shevchenka, 1893. 182 s.
20. Shaxmatov A. A. *Sintaksis russkogo yazyka*. Moskva : Uchpedgiz, 1941. 620 s.
21. Shashkevych G. *Mala gramatyka yazyka russkogo*. Viden, 1865. 235 s.
22. Shvedova N. Yu. *Vxodit li liczo v krug sintaksicheskix kategorij, formiruyushhix predikativnost?* *Russkij yazyk za rubezhom*. 1971. № 4. S. 48–56.

The status homogeneous predicates in modern linguistics

O. M. Dubrova

Abstract. The article is devoted to multi aspect description of homogeneous predicates in modern linguistics. The most complete paradigm of homogeneous predicates expression means is determined; the peculiarities of ideas evolution as to homogeneity in modern linguistics are characterized; the formation of theoretical and conceptual homogeneity basic principles is analyzed; and the correlation of its formal grammar, semantic and functional aspects is considered. The criteria for distinction of simple complicated and composite sentences are given in details. The typology of homogeneous predicates based on morphological and structural and semantic expressions are suggested. The regularity of homogeneous predicates realization in Serhii Zhadan idiostyle is regarded.

Keywords: sentence, a part of a sentence, homogeneous parts of a sentence, predicate, homogeneous predicates, syntactic relations.